

W poszukiwaniu dróg aktywizacji procesu nauczania dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim

Wstęp

Konieczność kształcenia dzieci odbiegających od normy narastała w świadomości społecznej stopniowo. Dotyczy to zarówno Polski, jak i innych krajów na całym świecie. Dziś w Polsce Ludowej nikt już nie neguje konieczności objęcia kształceniem specjalnym wszystkich dzieci odbiegających od normy. Władze oświatowe w coraz szerszym zakresie dostosowują strukturę wewnętrzną szkół i zakładów specjalnych do rodzaju i stopnia upośledzenia uczniów. Wyrazem tego są organizowane zakłady wychowawcze, samodzielne szkoły specjalne dla dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim, klasy specjalne przy szkołach podstawowych normalnych oraz szkoły i klasy życia dla dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu umiarkowanym i znacznym.

Na podstawie badań i szacunków krajowych, i zagranicznych ocenić można rozpowszechnienie upośledzenia umysłowego wśród populacji dziecięcej na 2—3⁰/₀ w stosunku do dzieci w wieku szkolnym. Lekko upośledzeni umysłowo stanowią grupę najliczniejszą (75—90⁰/₀ wszystkich upośledzonych umysłowo)¹. Dzieci upośledzone umysłowo mają tak, jak normalne prawo do nauki, szkolenia zawodowego i pracy w społeczeństwie. Co więcej — powinny one być otoczone szczególną opieką, która zapewniałaby im jak najszybszą rewalidację lub przynajmniej złagodzenie istniejącego stanu.

Maria Grzegorzewska w *Pismach* pisze: *Zdrowe, normalne dziecko wiele zagadnień rozwiąże samo, dziecko upośledzone na ogół szuka oparcia, ostoji moralnej. Każde z tych dzieci boi się marzyć o przyszłości swojej, nie śmie jej sobie wyobrazić, jest skurczone w sobie moralnie, bez odwagi do życia [...]. Dać właśnie tę wiarę w przyszłość — to ważne zadanie nauczyciela — wychowawcy*².

¹ B. Górecki: *Wartości kształcenia zawodowego upośledzonych umysłowo*, Warszawa 1972, s. 18.

² M. Grzegorzewska: *Wybór pism*. Warszawa 1964.

Głównym więc zadaniem pracy dydaktyczno-wychowawczej z dziećmi upośledzonymi umysłowo w stopniu lekkim jest przywrócenie im poczucia pełnowartościowości. Nauczanie służy wypełnianiu przez szkołę specjalną jej podstawowych zadań, tj. usprawnieniu funkcji poznawczych oraz kompensowaniu defektów w rozwoju umysłowym uczniów. U dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim występuje upośledzenie funkcji poznawczych, co zważa pole ich aktywności. Spostrzeganie ma zwolnione tempo i wąski zakres. Myślenie kształtuje się w warunkach wadliwych procesów poznawczych, obniżonej wierności pamięci, słabej wyobraźni, ubóstwa słownika, słabego rozumienia i znaczenia pojęć itd.

Rozwój dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim następuje wtedy, gdy się je uczy i wychowuje poprzez odpowiednie w formie i w treściach oddziaływanie. Dzieci te bardziej jeszcze niż dzieci normalne potrzebują w procesie uczenia się wszechstronnej aktywności. Ich braki i ograniczenia wynikające z upośledzenia muszą być kompensowane przez bogaty dopływ wrażeń zmysłowych.

Wyniki pracy dydaktyczno-wychowawczej zależą w dużym stopniu od aktywnej postawy uczniów. Tę aktywną postawę wyzwała najlepiej zainteresowanie się przedmiotem nauki. Stąd też sprawą szczególnej wagi jest budzenie i wykorzystanie odpowiednich zainteresowań dzieci. Zainteresowanie dynamizuje ich słabe siły umysłowe, wiąże ich słabą uwagę z przedmiotem nauki trwalej. Wycieczki, obserwacje i poznawanie życia budzą najbardziej odpowiadające psychice dziecka zainteresowania.

W niniejszym opracowaniu przedstawiono próby aktywizacji procesu nauczania dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim na przykładzie języka polskiego w klasie V. Badania przeprowadzono w roku szkolnym 1972/73 w dwóch szkołach specjalnych, na terenie Krakowa i województwa krakowskiego. Objęto nimi dzieci miejskie, których język codzienny przypuszczalnie jest lepiej wykształcony niż język dzieci ze środowisk wiejskich. W związku z tym uzyskane wyniki można uważać za obiektywne i typowe dla tej populacji dziecięcej.

Nasze próby

W ostatnich latach w szkolnictwie normalnym podejmuje się szereg badań nad aktywizacją procesu nauczania. Wskazują na to opracowania w naszej literaturze pedagogicznej omawianego problemu³. Stosunkowo mało tego rodzaju materiału pochodzi z terenu szkół specjalnych. Nie

³ Np. praca Jana Barteckiego, Kamińskiego, Czesława Kupisiewicza, Wincentego Okonia, Konstantego Lecha, Jana Zborowskiego i artykuły innych autorów.

znaczy to jednak, że w szkolnictwie specjalnym nie podejmuje się w tym zakresie żadnych prób.

Przeprowadzone badania ankietowe wśród 201 nauczycieli uczących języka polskiego w klasach piątych szkół specjalnych dla dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim wskazują na fakt podejmowania prób nauczania problemowo-zespołowego, organizacji lekcji według systemu Freineta. Na problem ten wskazuje 42 nauczycieli, co stanowi około 21% badanych. Z wypowiedzi ankietowych wynika, że próby te podejmowane są jednak sporadycznie i bez wydajnej pomocy ze strony władz szkolnych. Wyrazem niepokoju dotyczącego omawianego problemu są wypowiedzi ankietowanych: *Od dłuższego czasu daje się zaobserwować pewne skostnienie metod pracy w szkolnictwie specjalnym. Za mało jest również publikacji i opracowań metodycznych. Wizytatorzy szkolnictwa specjalnego winni udzielać szerszej pomocy instruktażowej i metodycznej w zakresie wprowadzania nowych metod nauczania. Powinno się rozpocząć produkcję pomocy naukowych dla szkół specjalnych. Stworzyć odpowiedniejszą bazę lokalową i materialną szkoły.*

Z powyższych wypowiedzi wynika, że nauczyciele są zaniepokojeni trudnościami w pracy szkół specjalnych, które w znacznym stopniu łączą się z gorszą bazą materialną tych placówek⁴. Jest to czynnik usprawiedliwiający pewne zaległości w eksperymentowaniu szkół specjalnych, zwłaszcza na odcinku wprowadzenia nowych środków dydaktycznych (np. środki techniczne).

Na rolę aktywnej i samodzielnej postawy ucznia w procesie nauczania języka polskiego zwraca uwagę W. Frydrychowska. Stwierdza ona: *doświadczenie w pracy z dziećmi upośledzonymi umysłowo wykazało, że ze względu na szczególne cechy umysłu tych dzieci (konkretyzm myślenia, zaburzenia pamięci utrudniającej zachowanie zdobytych już wyobrażeń) należy stosować takie metody postępowania, które by wpłynęły na utrwalenie wyobrażeń i tworzenie związków skojarzeniowych między nimi*⁵.

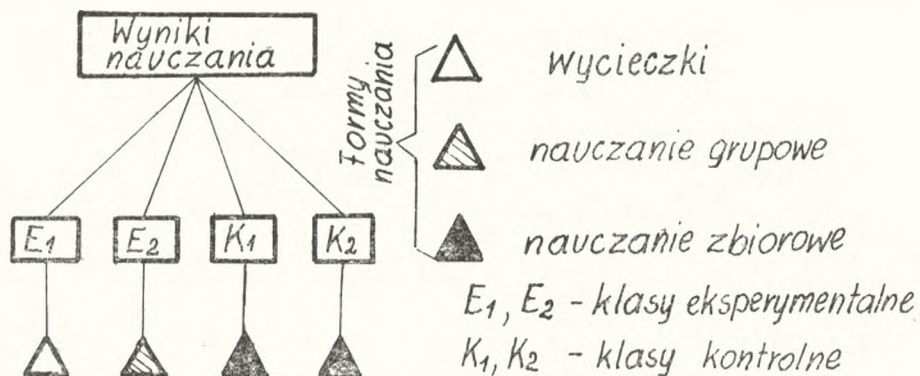
W związku z tym w szkole specjalnej każdy temat powinien być opracowany w oparciu o bezpośrednią obserwację i osobiste doświadczenia dzieci.

W podjętych badaniach wykorzystano dwie zasadnicze formy nauczania: nauczanie zespołowe i wycieczki. Chodziło o zbadanie efektywności tych form nauczania w porównaniu z nauczaniem trady-

⁴ Materiały z ankiet pochodzą ze szkół specjalnych dla dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim z terenu całej Polski.

⁵ W. Frydrychowska: *Z doświadczeń nauczania języka polskiego w szkole specjalnej dla dzieci opóźnionych w rozwoju umysłowym*. Warszawa 1954.

cyjnym. Szczególnie starano się ukazać rolę nauczania zespołowego w aktywizacji dzieci upośledzonych umysłowo. Ogólny schemat przeprowadzonych badań eksperymentalnych można przedstawić w sposób następujący:

Przedstawiony schemat badań zawiera zmienne niezależne — nauczanie grupowe, zbiorowe, wycieczka oraz zmienną zależną — wyniki nauczania. Należałoby ustalić, która ze zmiennych ma istotny wpływ na wyniki nauczania. Całokształt badań eksperymentalnych obejmował następujące zadania:

1. Zbadanie stanu faktycznego wyników nauczania języka polskiego oraz poziomu umysłowego uczniów.

2. Zorganizowanie w 2 szkołach specjalnych klas eksperymentalnych (E_1, E_2) pod kątem nowych form nauczania, w dwóch zaś pozostawienie na możliwie wysokim poziomie nauczania tradycyjnego — jako w kontrolnych (K_1, K_2).

Układ odniesienia dla grup eksperymentalnych stanowią zespoły klas kontrolnych. Biorąc pod uwagę powyższy sposób organizacji eksperymentu podstawowym problemem była odpowiednia konstrukcja samych grup uczniowskich. Dokonano jej poprzez przeprowadzone badania wstępne, które obejmowały grupę zadań eksperymentalnych.

Szczegółową analizą objęto ogółem 240 lekcji języka polskiego. Połowa z nich była organizowana w formie pracy zespołowej i wycieczek. Druga część stanowiła materiał porównawczy, ukazując tradycyjny sposób pracy z uczniem. Większość z tych lekcji hospitowano na bieżąco, prowadząc szczegółowe protokoły lekcji. Dla uzyskania pełnego obrazu przeprowadzonych badań, dokonano analizy porównawczej szkół specjalnych objętych eksperymentem, która dotyczyła:

- stopnia organizacyjnego szkół,
- poziomu umysłowego i wiadomości uczniów,

- warunków środowiskowych uczniów,
- przygotowania zawodowego nauczycieli.

Badaniami objęto 4 klasy piąte o ogólnej liczbie 81 uczniów. (2 eksperymentalne i 2 kontrolne). Stan ten przedstawia tabela 1.

Tabela 1

LICZEBNOŚĆ BADANYCH UCZNIÓW W POSZCZEGÓLNYCH KLASACH				
Klasy eksperymentalne	Liczba uczniów	Klasy kontrolne	Liczba uczniów	Razem
E ₁	22	K ₁	21	43
E ₂	20	K ₂	18	38
Ogółem	42		39	81

Głównym celem pracy eksperymentalnej było maksymalne rozbudzenie aktywności uczniów i sprawdzenie w jakim stopniu wpłynęła ona na wyniki nauczania języka polskiego i ogólną rewalidację dziecka. Dla porównania stanu wyjściowego ze stanem końcowym eksperymentu przeprowadzono badania wykorzystując różne metody i różne materiały. Do podstawowych metod stosowanych w pracy możemy zaliczyć:

- testy do badania poziomu umysłowego i wiadomości uczniów,
- ankietę skierowaną do nauczycieli,
- obserwację pracy uczniów w klasie,
- analizę dokumentacji szkolnej,
- badania socjometryczne.

Do badania poziomu umysłowego stosowano testy Wechslera. Punktem wyjścia dla określenia poziomu umysłowego badanych była klasyfikacja upośledzeń umysłowych, stosowana obecnie u nas w Polsce. W świetle przeprowadzonych badań testami Wechslera (tab. 2) przedstawia się ona w sposób następujący:

Tabela 2

	STOPNIE UPOŚLEDZENIA UMYSŁOWEGO BADANYCH UCZNIÓW			Razem
	Pogranicze upośledzenia	Lekkie upośledzenie	Umiarkowane upośledzenie	
E ₁	3	18	1	22
E ₂	1	18	1	20
K ₁	15	6	—	21
K ₂	2	16	—	18
Razem	21	58	2	81

Jak wynika z przedstawionych powyżej danych, najkorzystniej pod względem poziomu umysłowego przedstawiają się zespoły klas kontrolnych. Klasa (K₁) tworzy zespół uczniów znacznie odbiegających od poziomu umysłowego klas eksperymentalnych (E₁, E₂), co stawia nauczyciela w bardziej korzystnej sytuacji dydaktyczno-wychowawczej. Średni iloraz inteligencji klasy kontrolnej był wyższy o 4,5 od klas eksperymentalnych. Uczniowie obu szkół pochodzili z tego samego, robotniczego środowiska. Dobre warunki życia dzieci w środowisku stwierdzono tylko u 39,8% badanych. W pozostałych przypadkach warunki były przeciętne i złe. Brano tu pod uwagę zarówno warunki materialne jak i atmosferę wychowania w rodzinie. Na podstawie analizy poszczególnych przypadków ustalono, że nieodpowiednie warunki wychowania w rodzinie wpływają głównie z braku uświadomienia rodziców w zakresie potrzeb dziecka upośledzonego umysłowo.

Do badania stanu wiadomości uczniów zastosowano sprawdziany wiadomości, które zostały opracowane na podstawie programu nauczania szkoły specjalnej dla upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim. Jedne z nich obejmowały materiał polekowy, drugie zaś materiał pierwszego lub drugiego półrocza roku szkolnego. Sprawdziany wiadomości miały służyć zbadaniu efektywności nauczania języka polskiego w klasie V szkoły specjalnej przy zastosowaniu nowych form organizacyjnych lekcji. Dobór i sposób formułowania pytań miał na celu uzyskanie wiadomości nie tylko na ten temat, jak uczniowie pamiętają i rozumieją ten materiał, ale i także na nabycie umiejętności niezbędnych w życiu społecznym oraz praktycznego z nich korzystania.

Ankieta kierowana do nauczycieli szkół specjalnych, uczących języka polskiego w klasach V, miała na celu bliższe naświetlenie badanego problemu. Materiał badawczy uzupełniono obserwacją pracy uczniów oraz analizą dokumentacji szkolnej. Badania socjometryczne miały na celu poznanie pozycji społecznej uczniów na tle nowych form nauczania. Z uwagi na ograniczone rozmiary powyższego doniesienia zostaną przedstawione tylko niektóre problemy dotyczące prowadzonych badań nad zagadnieniem aktywizacji procesu nauczania dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim.

Wyniki badań

Przed przystąpieniem do badań właściwych przeprowadzono badania wiadomości uczniów klas eksperymentalnych i kontrolnych. Wyniki badań wstępnych przedstawia tabela 3.

ZESTAWIENIE WYNIKÓW SPRAWDZIANU
PRZED EKSPERYMENTEM

Klasy	Odpowiedzi dobre		Odpowiedzi niewystarczające i błędne		Brak odpowiedzi	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
E ₁	248	68,8	52	14,5	60	16,7
E ₂	251	69,8	79	21,9	30	8,3
K ₁	258	76,0	67	19,6	15	4,4
K ₂	261	72,5	47	13,0	52	14,5

Jak wynika z powyższego zestawienia średnie procentowe odpowiedzi dobrych z języka polskiego zawierały się w granicach 68,8%—76,0%, z tym że nieco lepsze wyniki poprawnych rozwiązań zyskały klasy zwane później kontrolnymi. Obie nauczycielki prowadzące lekcje eksperymentalne i kontrolne posiadały duże doświadczenie pedagogiczne, co zapewniło równy poziom prowadzenia lekcji. W badaniach za I półrocze — średnie procentowe w klasach eksperymentalnych z języka polskiego były wyższe, aniżeli w klasach kontrolnych. Stan ilustruje tabela 4.

Tabela 4

ZESTAWIENIE WYNIKÓW SPRAWDZIANU
PO I PÓŁROCZU

Lp.	Zadania — pytania 1—15	Odpowiedzi dobre		Odpowiedzi niewystarczające i błędne	
		Liczba	%	Liczba	%
1.	E ₁	206	76,0	66	24,0
2.	E ₂	292	90,4	31	9,6
3.	K ₁	124	56,1	97	43,9
4.	K ₂	185	57,3	88	42,7

Badania wyników nauczania przeprowadzono po I etapie eksperymentu, który objął ogółem 120 lekcji języka polskiego. Wyniki badań z I półrocza różnią się bardzo od wyników z badań wstępnych. Różnica ta zaznaczyła się szczególnie w klasach eksperymentalnych. W klasach kontrolnych nie następował systematyczny wzrost średnich procentowych. Podobnie zaznaczyła się różnica między dwoma klasami eksperymentalnymi na korzyść kl. E₂ (tabela nr 4), w której przeważała forma

pracy zespołowej. Ucząca w swojej pracy na lekcji wykorzystywała również środki audiowizualne. Technikę organizowania i przeprowadzania lekcji z zastosowaniem formy pracy zespołowej najlepiej uchwycimy przedstawiając realnie przeprowadzone lekcje eksperymentalne. Zaczniemy od lekcji na temat: Święto zmarłych — na podstawie czytanki *Zapomniany grób*. Celem wychowawczym było rozbudzenie uczuć patriotycznych — pamięć o poległych za ojczyznę. A oto protokół z lekcji przeprowadzonej w klasie E2. (Prowadząca lekcję mgr Barbara Talaga).

Lekcja została poprzedzona ćwiczeniami słownikowymi związanymi tematycznie z czyt. *Zapomniany grób*, omówieniem i przepisaniem tekstu ćwiczenia — *kącik ortograficzny* — str. 64.

Nauczycielka zapisała na tablicy temat lekcji: *Święto Zmarłych*. Poleciała uczniom przepisać temat do zeszytów. Następnie poinformowała uczniów, że odczyta im wiersz wielkiego poety — Wł. Broniewskiego, zmarłego 10 lat temu. W czasie opowiadania o Broniewskim pokazała uczniom zdjęcie poety. Pctem włączyła magnetofon z nagraniem Cz. Niemena *Bema pamięci rapsod żałobny* (muzyka przyciszona), na tle muzyki nauczycielka odczytuje tytuł wiersza *Zaduszki* i dwie jego zwrotki:

*W dniu zaduszek, w czas jesieni
Odwiedzamy bliskich groby,
Zapalamy zasmuceni
małe lampki — znak żałoby.
Światła cmentarz rozjaśniły,
że aż luna bije w dali,
lecz i takie są mogiły,
gdzie lampki nikt nie zapali.*

Po przeczytaniu wiersza (magnetofon zostaje wyłączony) w klasie zapanaowała wyjątkowa cisza.

N. *O czym myśleliście w czasie czytania przeze mnie wiersza?* — Zgłasza się 13 uczniów na 20 w klasie.

U. 1. — O Święcie Zmarłych.

2. — O ludziach umarłych.

3. — O cmentarzu myślałem i o tym, że pójdziemy te świece zapalić [...].

4. — Jeszcze myślałem, że niektórzy ludzie zapomnieli o grobach żołnierzy.

N. *Dlaczego tak dużo osób myślało o zmarłych?*

U. 1. — Bo wiersz o tym mówi.

2. — Bo jutro jest Dzień Umarłych.

3. — Ten wiersz pisze, jak ludzie palą świece na grobach [...] i że są groby, na których nigdy nie ma świece [...] i nic nie ma.

4. — Dlatego myślałem o Dniu Zmarłych, bo pani czytała, że trzeba odwiedzać groby.

N. *Jak nazwiemy takie myśli o cmentarzu, o grobach i zmarłych?*

U. 1. — Takie myśli nie są wesołe.

2. — Smutne.

3. — To są smutne myśli.

N. *Dlaczego ten wiersz wydał nam się taki bardzo smutny. Co na to wpłynęło?*

U. 1. — Bo poeta napisał smutne słowa.

2. — Dlatego, że o zmarłych.

3. — Wiersz był smutny, bo opisuje smutne rzeczy.

4. — I tak smutno grali i śpiewali, smutno jak w kościele.

5. — I jeszcze jest smutno, bo jutro jest Święto Umarłych.

N. *Jutro jest Dzień Zmarłych. Jak ludzie wyrażają pamięć o zmarłych?*

U. 1. — Myślą o nich.

2. — Ogarniają groby.

N. *Porządkują groby, oczyszczają je z chwastów i liści. Jak jeszcze wyrażają pamięć o zmarłych?*

U. 1. — Stroją groby kwiatami.

2. — Palą świece i lampki.

N. *Autor kończy wiersz słowami [...] Lecz i takie są mogiły, gdzie nikt świeczki nie zapali.*

Co to znaczy?

Uczniowie nie mogą się zdecydować na odpowiedź. Zapytana uczennica mówi, że nie wie, co to znaczy, widać że pytanie sprawiło dzieciom kłopot, chociaż nauczycielka uważała je za łatwe.

Nauczycielka odczytuje ostatnią zwrotkę wiersza, akcentuje wyżej przytoczone zdanie.

N. *Dlaczego na niektórych mogiłach nikt nie zapala świeczki?*

U. 1. — Bo nikt nie dba o te groby.

2. — O tych grobach ludzie zapomnieli.

3. — To są zapomniane groby żołnierzy.

N. *Czy tylko o grobach żołnierzy ludzie zapominają?*

U. 1. — Czasem nie wiadomo, czyj to grób.

2. — Albo rodzina umarła.

3. — A może nie miał ten człowiek rodziny.

N. *Skąd powstała nazwa „zapomniane groby”?*

U. — to pisze w czytance.

N. *Co pisze?*

U. 1. — Jak dzieci znalazły grób.

2. — O tym grobie wszyscy zapomnieli.

3. — Nikt o grób nie dbał i zarośnięty jest.

N. *Nikt nie dbał o grób, nie opiekowano się nim i po kilku latach ludzie zapomnieli o tym grobie, zapomnieli kto w nim leży. Dlatego Marta i Witek nazwali mogiłę zapomnianym grobem.*

Nauczycielka poleca otworzyć czytanekę i odszukać fragment, gdzie dzieci znalazły zapomniany grób i jak on wyglądał.

U. Wyjmują podręczniki, cicho czytają. Szybko znajdują potrzebny fragment, indywidualnie odczytują odpowiednie zdania.

N. *Jak dzieci z czytanek przyczyniły się do uczczenia pamięci poległych bohaterów?* Poleca odszukać odpowiednie fragmenty. Dzieci czytają wybrane przez siebie zdania:

Zrobimy tu porządek. Jutro zasadzimy kwiaty, aby w Święto Umarłych, już nikt nie mógł powiedzieć — zapomniany grób. Nie tylko Witek i Marta pamiętali o nim, całą gromadą przyszedł dzieci z kwiatami [...]. Tylko chwiała się płomyki lampek, złościły się późne jesienne kwiaty [...].

N. Pokazuje obrazek — grób Nieznanego Żołnierza, na tablicy nagrobkowej napis „Nieznanym Żołnierz zginął w bitwie pod Piotrkowem w r. 1939” — zdjęcie wycięte z tygodnika „Panorama” i naklejone na karton. Na grobie kwiaty i paląca się lampka.

N. *Czym się różni ten grób od grobu, który znalazła Marta?*

U. 1. — Ten jest ładny.

2. — O ten grób dbają...

3. — I tu jest tabliczka.

N. Poleca odczytać napis z tablicy nagrobkowej. Uczennica czyta. Następnie nauczycielka pyta: *Co wiemy o żołnierzu, który tu spoczywa?*

U. 1. — Że jest nieznanym.

2. — Wiemy, że zginął w bitwie.

3. — Wiemy, że zginął w 1939 r. pod Piotrkowem.

N. *A czego nie wiemy?*

U. Nie wiemy, jak się nazywał ten żołnierz.

N. I dlatego nazywamy go Nieznanym Żołnierzem.

Kiedy wykonano to zdjęcie? W jakim dniu?

U. To zdjęcie wykonano wczoraj.

N. *Zgadza się z Andrzejem?*

U. 1. — Zdjęcie ktoś zrobił w zeszłym roku.

2. — To zdjęcie wykonano w Dniu Zmarłych.

N. *Co o tym świadczy?*

U. 1. — Bo palą się świeczki.

2. — Grób jest umajony kwiatami.

3. — Ten grób jest ładnie ozdobiony.

4. — Zawsze świeczki się palą w Dniu Zmarłych.

N. Poleca dzieciom podzielić się na grupy. Rozdaje każdej grupie kartkę. Na tablicy pisze polecenie: *Jaką tabliczkę powinny zawiesić dzieci na odnalezionym grobie?* Objaśnia, że dzieci mają ułożyć treść napisu.

Wyniki:

I grupa — Nieznanym Żołnierz zginął w 1945 r.

II grupa — Nieznany Żołnierz. Kapral. Zginął za Ojczyznę w 1945 r.

III grupa — Tu leży Nieznany Żołnierz, co umarł 1945 roku.

IV grupa — Nieznany Żołnierz. Zginął w 1945 r. Bił się za Ojczyznę.

Z każdej grupy jeden uczeń odczytuje treść notatki, pozostałe grupy oceniają, wybierają najlepszą notatkę. Ocenę najlepszą uzyskują uczniowie z gr. II i ich notatkę wpisują dzieci do zeszytów (zapis na tablicy). W czasie przepisywania z tablicy, nauczycielka rozdaje, napisane w dniu poprzednim teksty ćwiczenia ze str. 64 i poleca podkreślić wyrazy z dwuznakami (sprawdzian). Uczennica zbiera ćwiczenia, uczniowie chowają podręczniki i zeszyty.

N. *Kto wie, jak w naszym mieście uczczono pamięć poległych za ojczyznę? Czy jest u nas grób Nieznanego Żołnierza?*

U. Na cmentarzu są groby nieznanymi żołnierzami.

N. *Czy na naszym cmentarzu widziałeś grób Nieznanego Żołnierza?*

U. 1. — Tu nie, ale jak byłem u wujka.

N. *U nas nie ma grobów Nieznanymi Żołnierzami. A może widzieliście pomnik wystawiony bohaterom poległym w obronie ojczyzny?*

U. 1. — Ja widziałam 2 pomniki. Jeden kolejarzy i drugi koło kościoła.

2. — Pod pomnikiem kolejarzy to zawsze są kwiaty.

3. — I tatuś mówił, że jutro kolejarze pójda z kwiatami.

N. *Gdzie pójda?*

U. 1. — A zaniosą kwiaty pod pomnik tych zabitych. Bo to hitlerowcy zabili ludzi.

2. — Tam zawsze stoją harcerze w Dzień Umarłych.

3. — Albo uczniowie ze szkoły.

N. *W naszym mieście są dwa pomniki. Ten koło kościoła — to pomnik wystawiony w dowód pamięci żołnierzom, którzy pokonali naszych wrogów — Krzyżaków. Było to bardzo dawno temu. Będziecie się uczyć o tej bitwie w klasie VI. Drugi pomnik wystawili mieszkańcy, aby uczcić śmierć 17 kolejarzy, których powiesili Niemcy. Kolejarze w 1942 r. spowodowali wykołowanie się niemieckiego pociągu z bronią. W ten sposób część broni dostała się w ręce partyzantów polskich. Niemcy za to zamordowali aż 17 kolejarzy. Po wojnie ludzie zbudowali pomnik na miejscu, gdzie zginęli ci kolejarze. Zobaczycie jutro, ile osób przyniesie kwiaty i wieńce na to miejsce. Uczniowie słuchają w skupieniu.*

N. *A jak my uczymy pamięć pomordowanych kolejarzy?*

U. 1. — Pojedziemy pod ten pomnik i tam złożymy bukiet.

2. — I zapalimy świeczki przyniesione.

3. — Jeszcze możemy uporządkować koło pomnika.

N. *Zapisuje propozycje uczniów na tablicy, uczniowie odczytują, przepisują te propozycje do zeszytów.*

1. *Złożymy kwiaty pod pomnikiem pomordowanych.*

2. Zapalimy świecek.

3. Uporządkujemy teren koło pomnika.

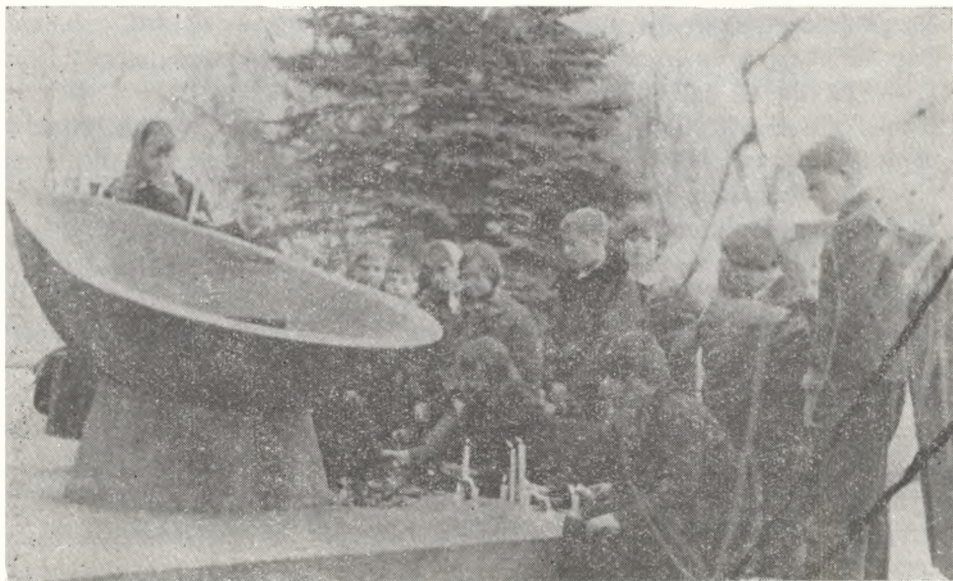
Następnie nauczycielka pyta:

N. *Dlaczego na dzisiejszej lekcji mówiliśmy o grobach?*

U. — Bo jutro jest Dzień Zmarłych.

N. Znajdźcie w gazetach obrazek, który przedstawia wartość honorową przy grobach bohaterów. Wytnijcie ten obrazek (zgoda rodziców) i wklejcie go do zeszytu.

Uczniowie przygotowują się do wyjścia, każde dziecko ma świeczkę, jedna dziewczynka przyniosła kwiaty. Idą pod pomnik pomordowanych. Wspólnie z nauczycielką zapalają świece i składają kwiaty (ryc. 1).

R y c. 1. Złożenie kwiatów i zapalenie świec przy pomniku pomordowanych kolejarzy w 1942 r. w Jaworznie-Szczałkowej

Przy realizacji powyższego tematu (Święto Zmarłych) uczniowie byli bardzo aktywni, zgłaszali się często do odpowiedzi oraz uzyskali najlepsze wyniki w sprawdzianie polekcyjnym (tabela 5).

Tabela 5

ZESTAWIENIE WYNIKÓW SPRAWDZIANU POLEKCYJNEGO

Ocena	Liczba	%
Bardzo dobry	12	60
Dobry	7	35
Dostateczny	1	5
Niedostateczny	—	—

Dla większego zaktywizowania uczniów nauczycielka stawiała pytania — problemy, które rozwiązywali uczniowie najczęściej w formie pracy grupowej. Miały one pobudzić proces samodzielnego myślenia uczniów, zainteresować ich nauką. W przedstawionej lekcji nauczycielka postawiła uczniom — pytanie — problem do rozwiązania: *Jak czcimy pamięć pomordowanych?* Uczniowie musieli się zastanowić, co wiedzą na ten temat, gdzie mogą sprawdzić swoje wiadomości (podręcznik, koledzy) i jak sformułować odpowiedź?

Powodzenie pracy na lekcji uzależnione jest od jasności stawianych pytań — problemów, które przyczyniają się do pobudzenia aktywności uczniów. Przy realizacji tematu: *Święto Zmarłych* największy wpływ na aktywizację uczniów, na zainteresowanie ich treścią lekcji wywarła recytacja wiersza *Zaduszki* oraz stosowanie formy pracy zespołowej. Dzięki pracy uczniów w zespołach zwiększyła się liczba uczniów dających poprawne odpowiedzi. W klasie kontrolnej przy zastosowaniu pracy systemem tradycyjnym (czytanie i omawianie czytanki bez użycia przedstawionych form i środków) rezultaty pracy okazały się bardzo niskie. Wyniki sprawdzianu uczniów klasy K_2 przedstawia tabela 6.

Tabela 6

ZESTAWIENIE WYNIKÓW SPRAWDZIANU POLEKCYJNEGO
KLASY KONTROLNEJ

Oceny	Liczba	%
Bardzo dobry	2	10
Dobry	3	15
Dostateczny	10	50
Niedostateczny	5	25
R a z e m :	20	100

W drugiej klasie eksperymentalnej (E_1) zastosowano, jako formę nauczania, tylko wycieczkę. Rezultaty pracy okazały się nieco niższe, niż w klasie, gdzie przeważała forma pracy grupowej z zastosowaniem środków dydaktycznych (adapter). Procent dobrych odpowiedzi w klasie E_1 był o 22,30% niższy niż w klasie E_2 . Rezultaty pracy polekcyjnej przedstawia tabela 7.

Tabela 7

ZESTAWIENIE WYNIKÓW SPRAWDZIANU POLEKCYJNEGO
KLASY EKSPERYMENTALNEJ (E_2)

Ocena	Liczba	%
Bardzo dobre	4	18,2
Dobre	12	54,5
Dostateczne	4	18,2
Niedostateczne	2	9,1
R a z e m :	22	100

Podobne rezultaty pracy uzyskano w wyniku pracy eksperymentalnej przy realizacji innych lekcji. W toku organizowania czynności poznawczych uczniów za pomocą pracy grupowej następuje proces kształcenia ich języka. Zadaniem podrzędnym było uzyskanie przez uczniów określonej wiedzy rzeczowej.

Przy realizacji tematu: *Odlot ptaków* na przykładzie wiersza *Pora odlotywania* po zakończeniu pogadanki wstępnej z całą klasą następuje praca grupowa. Nauczycielka poleca uczniom podzielić się na 4 grupy (najczęściej stosowany podział klasy) i każdej z nich daje do oglądania po dwa eksponaty ptaków. Poleca grupom przygotować odpowiedź na następujące pytania:

- 1) *Po czym poznajemy ptaki?*
- 2) *Jakie mają cechy wspólne?*
- 3) *Czym się różnią?*
- 4) *Jak się nazywają?* (można zaglądać do ilustracji).
- 5) *Dlaczego zostały wypchane?*

Fragment lekcji, przedstawiający niektóre sposoby grupowego przygotowania się do opisu ptaków ilustruje ryc. 2.

G r u p a I. Ptaki poznajemy po dziobie i piórach. Mają one skrzydła do latania. Jedne ptaki mają nogi długie, a inne mają nogi krótkie. To jest czapla. Jest wypchana, żeby dzieci widziały.

Ryc. 2. Zespołowa praca dzieci.

G r u p a II. Ptaki poznajemy po skrzydłach i po piórach, i po dziobie. To jest sowa. Ma takie pióra jak futro. I duże oczy. Woła jak „uchu” Ma ostry dziób i takie pazury ... silne. Wypchali ją, żeby można zobaczyć w szkole jaka duża.

G r u p a III. A to jest jastrząb. Taki podobny do orła ... co go znalazł Mieszko (poprzednia lekcja — *Orle gniazdo*). Ale to jest trochę inny.

Taki mniejszy. I jest większy od kawki (pokazuje kawkę). Żywy jastrząb by nas podrapał, to musieli go zabić i wypchać. W szkole muszą być wypchane ptaki, żeby dzieci się o nich uczyły.

Grupa IV. Ptaki są duże i małe. Ten jest duży i ma takie pióra czerwone i trochę żółte. Takie ptaki zabija myśliwy. Nie pamiętam, jak się nazywa. Jest ładny (dzieci oglądały bązanta).

Przedstawiono, ze względu na brak miejsca, tylko fragment stenogramu ilustrującego ustną konstrukcję przygotowania się uczniów do zapoznania z różnymi gatunkami ptaków poprzez formę pracy zespołowej. Pełny wynik dyskusji widoczny był w rezultatach pracy końcowej. Każda grupa nakleiła wybrane ptaki na karton i napisała o nich kilka zdań. Dla przykładu podano wynik pracy końcowej grupy I. Dzieci wybrały ptaki: jaskółkę: kukułkę, bociana, słowika, czapłę, dziką kaczkę, pliszkę.

Z a p i s : *Ptaki odlatują od nas do ciepłych krajów na okres zimowy. One boją się zimna i głodu. Wrócą do nas na wiosnę. Będziemy na nie czekać.*

Przedstawiony fragment toku dyskusji w grupach wraz z efektem końcowym grupy I pozwala na sformułowanie tezy, że praca grupowa jako forma organizacyjna pracy uczniów, pozwala na dokładne zdobywanie wiedzy oraz kształcenie stylu wypowiedzi. Dla przykładu podajemy zadanie polekcyjne. Przerysujcie na kartce i wypełnijcie tabelę:

Ptaki, które są stale z nami	Ptaki, które od nas odlatują na zimę

Przy ocenie odpowiedzi zastosowano skalę 10-punktową. Stosunek tej punktacji do oceny stosowanej w szkole był następujący:

0— 4 punktów równa się ocenie niedostatecznej,

5— 6 punktów ocenie dostatecznej,

7— 8 punktów ocenie dobrej,

9—10 punktów ocenie bardzo dobrej.

Wyniki zadania w klasie E₂ ujęto w skali procentowej. Wyniki sprawdzianu polekcyjnego w klasie E₂ przedstawia tabela 8.

Tabela 3

ZESTAWIENIE WYNIKÓW SPRAWDZIANU POLEKCYJNEGO

Ocena	Liczba	%
Bardzo dobre	9	45
Dobre	10	50
Dostateczne	1	5
Niedostateczne	—	—
R a z e m	20	100

Celem zbadania wpływu aktywności uczniów na przyswojenie materiału nauczania przeprowadzono z końcem roku szkolnego 1972/73 badania wyników nauczania klas eksperymentalnych i porównano je z wynikami grup kontrolnych. Każda klasa otrzymała do rozwiązania dziewięć grup zadań, które przedstawiały się w sposób następujący:

I. W miejsce kropek wpisz brakujące wyrazy, które znajdziesz w ramce:

1. Największym miastem w Polsce jest .....
2. Największą rzeką w Polsce jest .....
3. Największymi górami w Polsce są .....

Wisła · Kraków · Tatry · Warszawa · Odra

II. Uzupełnij tabelę, wpisując odpowiednie nazwy miesięcy:

Pora roku	Miesiące
wiosna	
lato	czerwiec, lipiec, sierpień
jesień	
zima	

III. 1. Napisz nazwy ptaków, które przylatują do nas na okres zimy?

.....

2. Napisz nazwy ptaków, które wracają do nas na wiosnę?

.....

IV. Podaj pełną nazwę poniższych skrótów:

1. ZHP

.....

2. SKO

.....

3. PKO

.....

V. Uzupełnij brakujące wyrazy:

1. Stolicą Polski w dawnych czasach był .....

2. Uczniowie w dawnych czasach nazywali się .....

3. Co dnia o godzinie 12.00 słyszymy przez radio nadawany z wieży Kościoła Mariackiego w Krakowie .....

4. Dzisiaj w ciężkiej pracy wyręczają człowieka .....

5. Po wojnie cała Warszawa była w .....

VI. Napisz jak nazwiesz?

1. Stałych mieszkańców wsi podgórskich .....

2. Łąki położone wysoko w górach .....

3. Młodych pasterzy cwiec w Tatrach i Karpatach .....
4. Człowieka zajmującego się wypożyczaniem książek .....
5. Człowieka zajmującego się badaniem gwiazd i planet .....

VII. Uzupełnij zdania:

1. Gdy widzę światło czerwone to .....
2. Jeśli światło zielone to .....
3. Ruchliwe ulice wolno przechodzić tylko w .....
4. Za miastem chodzimy stroną .....

VIII. Napisz 3 zdania pytające z wyrazami: górnik, maszyny górnicze, hutnik

.....

.....

.....

IX. Jakie książki przeczytałeś w tym roku szkolnym? Podaj nazwisko autora i tytuł książki, która najbardziej ci się podobała .....

.....

.....

.....

W efekcie pracy uzyskano wyniki, które wskazują na wyższość grupowej formy organizowania lekcji. Stan ten ilustruje tabela 9.

Tabela 9

ZESTAWIENIE WYNIKÓW SPRAWDZIANOW NA KONIEC ROKU SZKOLNEGO

Lp.	Klasa	Odpowiedzi dobre		Odpowiedzi niewystarczające i błędne	
		liczba	%	liczba	%
1.	E ₁	20	90,9	2	9,1
2.	E ₂	17	94,6	1	5,6
3.	K ₁	6	28,6	15	71,4
4.	K ₂	10	50,0	10	50,0

W wyniku tak prowadzonej pracy eksperymentalnej nastąpił wzrost wiadomości uczniów o 14% w klasie E₁ w stosunku do uzyskanych rezultatów w I półroczu (tab. 4). Wyniki końcowe wskazują również na wzrost rezultatów pracy uczniów przy formie organizowania wycieczek. Oznacza to, że i ta forma nauczania daje dobre rezultaty pracy dydaktyczno-wychowawczej pod warunkiem prowadzenia jej w sposób ciągły.

Niezależnie od uzyskanych wyników w nauce zaobserwowano u wielu dzieci wzrost motywacji do zajęć na lekcji odbywającej się w innej for-

mie organizacyjnej (nauczanie grupowe, wycieczka) oraz szereg korzystnych zmian w sferze uczuciowo-społecznej. Spośród 8 dzieci klas eksperymentalnych, które charakteryzowały szczególnie niskie wyniki badań wstępnych w momencie rozpoczęcia badań, część wykazała, po okresie rocznego oddziaływania w kierunku wzrostu aktywności, wyraźne korzystne zmiany.

Szczególnie dużym zmianom uległ poziom wiadomości i rozwoju społecznego uczniów. Znalazło to również potwierdzenie w wypowiedziach nauczycieli i uczniów klas eksperymentalnych. Jedna z nauczycielek stwierdza: *Dzięki pracy grupowej dzieci stały się bardziej chętne do nauki. Zawsze wykonują moje polecenia i robią to w sposób bardziej sprawny.*

Przeprowadzone badania socjometryczne pozwoliły na określenie wzajemnych interakcji społecznych między dziećmi. Rezultaty badań przeprowadzone na początku eksperymentu posłużyły do ustalenia doboru uczniów do określonych grup, powołanych do usprawnienia pracy dydaktycznej. Powtórne badania socjometryczne wykazały pozytywną ocenę zespołowej pracy uczniów. Pytania do badań socjometrycznych były sformułowane w sposób następujący:

1. Z kim chciałbyś siedzieć w ławce i dlaczego?
2. Z kim nie chciałbyś siedzieć w ławce i dlaczego?
3. Kogo w klasie najbardziej lubisz ?
4. Kogo lubisz najmniej?
5. Czy wolisz na lekcji pracować sam, czy w grupie?

W klasie eksperymentalnej (E₂), gdzie przeważała forma pracy grupowej na 20 uczniów w klasie, 19 oceniło pozytywnie pracę w zespole. Jako uzasadnienie wyboru pracy grupowej uczniowie podają: J. K. — *Wolę pracować w grupie, bo jest jakoś różnie i lepiej się pracuje.*

L. M. — *Ja wolę pracować w grupie, bo się pracuje lepiej i przyjemniej.*

Argumentacja jest podobna w innych wypowiedziach uczniów tej klasy. Posłuchajmy również jedynej w klasie negatywnej oceny pracy ucznia w grupie: K. Z. — *Ja na lekcjach lubię pracować sam, bo jak się pomylę w czym, to wszyscy mają do mnie pretensje.*

Ta ostatnia wypowiedź zawiera również pozytywne elementy oceny wskazując na ambicję zespołu oraz emocjonalne zaangażowanie się uczniów w pracę grupową na lekcji.

Zakończenie

Dokonana wyżej analiza wyników badań eksperymentalnych, dotyczących dwóch form nauczania (praca grupowa, wycieczka) w szkołach specjalnych upoważnia do wyciągnięcia następujących wniosków:

— Osiągnięcie przez dzieci upośledzone umysłowo w stopniu lekkim określonego poziomu pracy dydaktyczno-wychowawczej jest związane z odpowiednią formą organizacyjną lekcji,

— nie ma jednej uniwersalnej formy organizacyjnej pracy uczniów, która miałaby wpływ na aktywność uczniów,

— wysoki poziom pracy dydaktyczno-wychowawczej można osiągnąć na lekcjach języka polskiego w wyniku odpowiednio przygotowanej pracy zespołowej lub przy szerszym wykorzystaniu w nauczaniu wycieczek,

— nauczanie zespołowe przyczynia się do budzenia odpowiednich zainteresowań, wiary we własne siły oraz współodpowiedzialność za wyniki pracy ucznia,

— nowe formy organizowania pracy uczniów (nauczanie grupowe, wycieczki) przynoszą nie tylko efekty dydaktyczne ale i wychowawcze.

Obok wysuniętych zagadnień wyłania się również szereg innych problemów naukowo-badawczych, które należałoby stopniowo rozwiązywać. Można wymienić przykładowo: rola pracy zespołowej w zakresie nauczania innych przedmiotów, wpływ różnych form nauczania na przygotowanie zawodowe uczniów szkół specjalnych itd.

Stopniowe rozwiązywanie wysuniętych zadań i wdrażanie ich do praktyki szkolnej przyczynić się powinno do podnoszenia efektywności nauczania dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim.